

О.О.Косенко

Запорізький державний університет

АСОЦІАТИВНІ РЯДИ В ПРОЗІ Л.АНДРЕЄВА

У творчості одного з найбільш цікавих російських письменників кін. XIX – поч. XX ст. Леоніда Андрєєва знаходимо складне сплетіння реалістичних та експресіоністичних первнів. Багатоплановість творів, що демонструють захоплення художника естетикою модернізму, багато в чому зумовлюється великою кількістю асоціацій, що “оточують” центральні фігури та “виводять” їх на рівень “вічності”. Ця робота – спроба виділення цілих асоціативних рядів, які вказують на співвідношення персонажа з кількома – які стали традиційними для літератури – образами різного генезису.

Асоціація – “зв’язок, що проявляється за певних умов між двома чи більше об’єктами” [6, с. 39]; дослідження характеру асоціацій в творчості певного письменника спрямовано на виявлення особливостей його художньої свідомості.

Проза Андрєєва (починаючи з 1903) багата різноманітними імпліцитними ремінісценціями, які здійснюються, загалом, шляхом асоціацій, (цілеспрямовано або несвідомо) викликаних автором у реципієнта. Так, біблійний підтекст “Життя Василя Фівейського” розкривається внаслідок асоціації Василя з Іовом і Христом. По мірі розвитку сюжету Фівейський перетворюється із “страждаючого праведника” в “божественного обранця”, що здатний оживляти мертвих (діахронічна послідовність створення асоціацій). Зв’язок між Фівейським та Іовом детермінований спільними семантичними домінантами цих фігур (багатостраждання, покірність Вищій Волі), спільними втратами (житло, діти). Про близькість Василя біблійному праведнику говорить і сільський дякани [2, с. 493]. Асоціація ж з Христом виникає в кінці твору, коли піп намагається воскресити труп Мосягіна.

Прагнучи поєднати в свідомості реципієнта персонажа повісті з біблійними образами, письменник переслідує певну мету: заперечити релігійні догми, ствердити ірраціональність буття, продемонструвати власне ідейно-естетичне новаторство. В результаті, Фівейський починає сприйматися як безкінечно, безцільно страждаючий Іов (його терпіння не винагороджується), як безсилий Христос (воскресіння мертвого не вдається).

Набагато складніший асоціативний ряд “Темряви”; фігура терориста включена в контекст “вічності” через його співвідношення з різними біблійними персонажами, неодноразово представленими в світовій

літературі. Синхронні асоціації, оригінально переплітаючись, змінюються та доповнюються по ходу дії новими. Спочатку терорист асоціюється з Христом ("Мы крест на спине несем" [5, с. 281]; аскетизм, цнотливість, чистота, месіанство, самопожертва) і – одночасно – з двома апостолами "Іуди Іскаріота", Петром та Іоаном (авторемінісценція). Семантику вигаданого імені – "камінь" – оригінально обіграно, і тим самим вказано на примітивність, обмеженість революціонера, - прийом раніше використаний для створення фігури апостола Петра. В "Іуді Іскаріоті" знаходимо: "В ущелях гор его голос будил сердитое эхо, а по утрам на озере, когда ловили рыбу, он кругло перекатывался по сонной и блестящей воде..." [3, с. 213]. "Он кричал, заглушая все речи своим львиным рыканьем, хохотом, бросая свой хохот на головы, как круглые, большие камни..." [3, с. 242]. В "Темряві" терориста порівняно з "каменной, глухой стеною" [5, с. 278]. "Упрямство и твердость камня" [5, с. 283] бачимо в його погляді.

З Іоаном героя "Темряви" поєднує "отсыревшая добродетель" [3, с. 230], милування якою обертається презирством до інших людей, до тих, хто не відповідає критеріям "моральної краси" (Іуди, Люби). Згодом змінюється ім'я персонажа, його погляди на життя, і в фіналі – асоціація з історією Самсона та Далілі ("Самсон и Далила!" [5, с. 308]). Таким чином здійснюється "накладання" універсального змісту на сучасну письменнику дійсність початку ХХ ст.

В останньому романі "Щоденник Сатани" виділяємо не біблійний, а літературний асоціативний ряд. Сатана – Вандергуд співвідноситься і з Мефістофелем Гьоте (укладає договір з людиною: "Мы не открывали вен, мы не писали кровью, мы просто сказали "да", но этого достаточно; как тебе известно, только люди нарушают свои договоры, черти же их всегда исполняют..." [1, с. 184]); і з Демоном Лермонтова (закохується в земну жінку); і з бісом Гоголя (обманутий та принижений людиною). Це дозволяє підключити фігуру андреевського диявола до художньої традиції та, одночасно, побачити її специфіку.

У прозі Л.Андрєєва один персонаж може також асоціюватись з кількома традиційними образами ґенези. Напр., Сашко – Робін Гуд (як "шляхетний розбійник") і Сашко – Христос (як "агнец" [4, с. 104], жертва за гріхи людства) в романі "Сашко Жегульов".

Така асоціативна амбівалентність андреевських персонажів, багато в чому, зумовлена намаганням письменника поєднати семантичні домінанти різних традиційних образів (переважно біблійних) з метою створення полісемантичних фігур, які демонструють особливості авторського світосприйняття, оригінальність художньої свідомості. Вона є виразом його "необмеженої свободи" "щодо до традиційної системи символів, яка давно втратила свою обов'язковість, але зберегла свою привабливість як засіб метафоризації тих первнів сучасної свідомості, котрі приймаються письменником як вічні та універсальні" [7, с. 329].

“Вічні” питання вимагають апеляції до “вічних” типів.

Можливість одночасного співвідношення персонажа з традиційними образами різної генези – художній вияв “логіки бриколажу” (взаємовідображення та взаємотрансформації) [8, с. 161], що дозволяє говорити про первні неоміфологізму в прозі Л.Андрєєва. “Оточення” героїв різними асоціаціями призводить до порушення їх ідентичності, виводить реципієнта на новий рівень сприйняття, виявляючи новаторський, експериментаторський характер творів письменника, що сміливо розвивав тенденції експресіонізму.

1. Андрєєв Л. Дневник Сатаны // Собр. соч.: В 6 т. – М., 1996.-т.6.-С.117-249.
2. Андрєєв Л. Жизнь Василия Фивейского // Собр. соч.: В 6 т. – М., 1990.-т.1.-С.499-555.
3. Андрєєв Л. Иуда Искариот // Собр. соч.: В 6 т. – М., 1990.-т.2.-С.210-265.
4. Андрєєв Л. Сашка Жегулев // Собр. соч.: В 6 т. – М., 1994.-т.4.-С.73-259.
5. Андрєєв Л. Тьма // Собр. соч.: В 6 т. – М., 1990.-т.2.-С.265-310.
6. Ассоциация / Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.-С.39.
7. Мелетинский Е. Поэтика мифа. – М., 1976.
8. Миф / В.Руднев. Словарь культуры XX века. – М., 1997.-С.158-162.

Summary

The author deals with associative lines in Leonid Andreyev's works. This lines show the tie between his personages and several traditional images.

“Biblical” associative lines are considered: “Vasilij Fivejskj – love – Christ” (“Life of Vasilij Fiveysky”) and “the revolutionary – Christ – apostles Peter and Ioanne of “Judas Iscariotis” – Samson” (“The Dark”).

“Literary” line is distinguished: “Satan - Vandergud – Mefistofel by Gete – Demon by Lermontov – Devil by Gogol” (“Diary of Satan”). And line which consists of associations with different genesis figures is distinguished also: “Sashka – Christ – “generous robber””.

This associative ambivalency demonstrates originality of Andreyev's art consciousness, elements of neomythologism and indicates universal character of problems in his works.

Стаття надійшла до редколегії 20.06.2002.